

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ КАТЕГОРІЇ «ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗВИТКУ» ПІДПРИЄМСТВ

© 2014 АДЖАВЕНКО М. М.

УДК 330.13:65.011.4

Аджавенко М. М. Теоретичні засади визначення сутності категорії «ефективність розвитку» підприємств

Сучасні умови господарювання визначають для науковців нові питання, а саме: спроможність підприємств виживати в несприятливому зовнішньому середовищі. Дана проблема є системною та комплексною, її вирішення знаходиться в площині управління капіталом, персоналом, розвитком, ефективністю тощо. У роботі зазначено, що ефективність є наріжним каменем сучасної економічної науки, що й актуалізує дослідження гносеологічної сутності категорії «ефективність». Мета статті полягає в дослідженні науково-теоретичних основ формування категорії «ефективність розвитку підприємства» в сучасних умовах мінливих зовнішнього та внутрішнього середовища. Цілями статті є також визначення сутності та змісту категорії «ефективність розвитку», поглиблення теоретичного фундаменту оцінки ефективності розвитку підприємств у сучасній економічній науці. Проведено онтологічний аналіз сутності та цілей поняття «ефективність розвитку» підприємства, досліджено еволюцію наукових підходів і систематизовано теоретичні положення зазначеної категорії та їх оцінку в економічній науці. У результаті дослідження визначено новий вектор теоретичних засад і домінуюча логіка формування методології оцінки ефективності підприємств в умовах інноваційного розвитку держави, а саме: підкреслено принципи системності, комплексності, самоорганізації; значущість людського капіталу як важливого фактора підвищення ефективності й розвитку. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є розробка методологічних засад оцінки ефективності інноваційного розвитку підприємств.

Ключові слова: ефективність, ефект, результативність, продуктивність.

Бібл.: 27.

Аджавенко Марина Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки підприємств, Державний економіко-технологічний університет транспорту (вул. М. Лукашевича, 19, Київ, 03049, Україна)

E-mail: adzhavenkom@ukr.net

УДК 330.13:65.011.4

UDC 330.13:65.011.4

Аджавенко М. Н. Теоретические основы определения сущности категории «эффективность развития» предприятий

Современные условия хозяйствования ставят перед учеными новый вопрос, а именно: способность предприятий выживать в неблагоприятной внешней среде. Данная проблема является системной и комплексной, ее решение находится в плоскости управления капиталом, персоналом, развитием, эффективностью и т. д. В работе отмечено, что эффективность является краеугольным камнем современной экономической науки, что и актуализирует исследование гносеологической сущности категории «эффективность». Главная цель статьи заключается в исследовании научно-теоретических основ формирования категории «эффективность развития предприятия» в современных условиях изменяющихся внешней и внутренней среды. Также целями статьи являются определение сущности и содержания категории «эффективность развития», углубление теоретического фундамента оценки эффективности развития предприятий в современной экономической науке. В статье проведен онтологический анализ сущности и целей понятия «эффективность развития предприятия», исследована эволюция научных подходов и систематизованы теоретические положения указанной категории и их оценка в экономической науке. В результате исследования определены новый вектор теоретических основ и доминирующая логика формирования методологии оценки эффективности предприятий в условиях инновационного развития государства, а именно: подчеркнуты принципы системности, комплексности, самоорганизации; значимость человеческого капитала как важного фактора повышения эффективности и развития. Перспективным направлением дальнейших исследований является разработка методологических основ оценки эффективности инновационного развития предприятий.

Ключевые слова: эффективность, эффект, результативность, производительность.

Библ.: 27.

Аджавенко Марина Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики предприятий, Государственный экономико-технологический университет транспорта (ул. Н. Лукашевича, 19, Киев, 03049, Украина)

E-mail: adzhavenkom@ukr.net

Adzhavenko M. M. Theoretical Grounds of Identification of the Essence of the Enterprise Development Efficiency Category

Modern economic conditions put a new problem in front of scientists, namely: capability of an enterprise to survive in the unfavourable external environment. This problem is a system and complex one and its solution is within the plane of management of capital, personnel, development, efficiency, etc. The article marks out that efficiency is a corner stone of the modern economic science, which justifies studies of the gnoseological essence of the efficiency category. The main goal of the article lies in the study of scientific and theoretical grounds of formation of the enterprise development efficiency under modern conditions of the changing internal and external environments. The other goals of the article are identification of the essence of the development efficiency category, deepening the theoretical foundation of assessment of efficiency of enterprise development in the modern economic science. The article conducts an ontological analysis of the essence and goals of the enterprise development efficiency notion, studies evolution of scientific approaches and systemises theoretical provisions of the specified category and their assessment in the economic science. In the result of the study the article identifies a new vector of theoretical grounds and dominating logic of formation of the methodology of assessment of efficiency of enterprises under conditions of innovation development of the state, namely: it underlines principles of systemacy, complexity, self-organisation, significance of human capital as an important factor of increase of efficiency and development. Development of methodological grounds of assessment of efficiency of enterprise innovation development is a prospective direction of further studies.

Key words: efficiency, effect, effectiveness, productivity

Bibl.: 27.

Adzhavenko Maryna M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Business Economy, State Economy-Technological University of Transport (vul. M. Lukashyevycha, 19, Kyiv, 03049, Ukraine)

E-mail: adzhavenkom@ukr.net

Сучасні умови господарювання визначають для науковців нові умови, нові питання, а саме, спроможність підприємств виживати в несприятливому зовнішньому середовищі. Данна проблема є системною та комплексною, її вирішення знаходиться в площині управління капіталом, персоналом, розвитком, ефективністю тощо. У зв'язку з цим дослідження сутності ефективності діяльності підприємства, як найголовнішого критерію функціонування підприємства вбачаємо актуальним.

Виходячи з тези, що економіка – це наука про ефективність, варто підкреслити необхідність правильного розуміння її змісту та сутності. Цим питанням цікавилися економісти, управлінці, філософи, ще з давніх часів, зокрема Х. Н. Гізатулін, Дж. Гібсон, Г. Емерсон, Я. Зеленецький, Ф. Кене, Б. Кларк, Т. Котарбинський, В. Ленін, К. Маркс, С. Мескон, К. Оппенлендер, В. Парето, В. Петті, Д. Рікардо, А. Сміт, Я. Тінбергена та ін.

Метою статті є дослідити науково-теоретичні основи категорії «ефективність розвитку» підприємства в сучасних умовах мінливого зовнішнього та внутрішнього середовища.

Розкриття суті поняття «ефективність розвитку» доцільно розпочати зі ґрунтовного дослідження його гносеологічного аспекту й онтологічного аналізу сутності та цілей, зазначене передбачає з'ясування змісту наукових категорій «ефект» та «ефективність».

Етимологія категорії «ефективність» тісно пов'язана з поняттям «ефект» (лат. *effectus* – виконання, результат, дія, від *efficio* – дію виконую) [1], під яким розуміють досягнутий результат; наслідок яких-небудь причин; заходів; дій. У «Економічній енциклопедії» ефект визначається як «досягнутий результат у різних формах прояву (матеріальній, грошовій, просуванню по службі, соціальній та ін.)» [2 с. 505].

Отже, ефект це абсолютна категорія, яка не відображає тих витрат, що були понесені для отримання зазначеного результату, він розглядається, як приріст деякої змінної або різниця попереднього і наступного значень і може бути: позитивним, негативним, нульовим. Категорією, в економічній науці, яка відбиває відносну характеристику отриманого ефекту, вважається «ефективність», в «Економічній енциклопедії» – це «здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються відношенням ефекту до результату, що забезпечили цей результат» [2, с. 508].

Наголосимо, що сьогодні в економіці досить часто термін «ефективність» підміняють терміном «результативність» і «продуктивність»; саме це є досить важливим протиріччям і пов'язано з етимологічною *effectus*.

Досліджуючи гносеологію категорії «ефективність» звернемо увагу та підкреслимо роботу А. В. Куценко «Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України», в якій автор притримується точки зору, що праксеологія, яку Т. Котарбинський – її засновник – визначив як «загальну теорію ефективної організації діяльності», поширила поняття «ефективність» на інші сфери діяльності [3]. У межах праксеології згідно з Т. Котарбинського «ефективність» не просто співвідношення результату до мети, це співвідношення опосередковане цінностями, причому не суто матеріальними цінностями, саме ця обставина повертає поняття «ефективність» зміст результативності, не пов'язуючи його з поняттям «витрати». Розвиток праксеології та роботи Я. Зеленецького сприяли появі поняття «потрібнісна» ефективність, що «відображає ступінь потреби в цілі, ви-

бір найбільш ефективних засобів для цього» і «цільової» ефективності «як співвідношення результату діяльності до її мети», за поняттям «економічна ефективність» було збережене співвідношення результату до витрат.

Підсумовуючи дослідження ефективності у своїй монографії, А. В. Куценко наголошує на тому, що категорія «ефективність» властива не всякій дії, а лише цілеспрямованій, і означає, насамперед, ступінь досягнення мети й передбачає отримання бажаного запланованого позитивного результату, за умови підвищення продуктивності праці та мінімізації витрат. Дослідник стверджує, що дієвість, економічність, результативність і продуктивність є характеристиками ефективності, і їх ототожнення є некоректним, адже кожна з характеристик відбиває лише один бік багатогранного поняття «ефективність» [3].

Враховуючи теорію праксеології щодо категорії «ефективність» і переклад з латинської даного терміна, як результативність, розглянемо точку зору науковців, які підтримують тотожність категорій «ефективність» та «результативність». Так, прихильники зазначеного підходу «ефективність» визначають не просто як співвідношення ефекту з витраченими на його створення ресурсами, а як досягнення максимального ефекту за мінімальних витрат ресурсів. С. Сінок, аналізуючи категорію «результативність», зазначає, що, враховуючи особливості перекладу з англійської мови терміна «ефективність» і «результативність», їх можна вважати синонімічними і навіть взаємозамінними. Це дозволяє визначити ефективність з різних боків, як набір властивостей і складових елементів: продуктивність, дієвість, економічність (міра використання системою ресурсів), якість, прибутковість, якість трудового життя [8].

З приводу цього у своїх дослідженнях Т. Ф. Косянчук, Ю. Г. Галкіна зазначають, що результативність діяльності підприємства доцільно розглядати тільки в нерозірваному зв'язку з його ефективністю, підкреслюючи, що фактично визначення ефективності виробництва полягає в оцінці його результатів. Такими результатами можуть бути обсяги виготовленої продукції в натуральному чи вартісному виразі (за оптовими цінами чи за собівартістю) або прибуток. Але ж сама по собі величина цих результатів не дає змоги робити висновки про ефективність або неефективність роботи підприємства, оскільки невідомо, якою ціною отримані ці результати. Звідси для отримання об'єктивної оцінки ефективності підприємства необхідно також врахувати оцінку тих витрат, що дали змогу одержати ті чи інші результати [9].

Стосовно другої тотожності у визначенні категорій «ефективність» та «продуктивність»; це пов'язано із сучасним вживання терміна «ефективність» у англійській мові, де є два прототипи цього терміна: «*efficiency*» та «*effectiveness*». Варто підкреслити, що в зарубіжній літературі використання «*effectus*», у значенні продуктивність звучить як категорія «продуктивність системи», а не «продуктивність праці», яку широко застосовують у розумінні ефективного використання ресурсів, капіталу, землі, енергії, інформації, тим самим ототожнюється ефективність виробництва та продуктивність системи. Однак українські науковці притримуються протилежної точки зору й наголошують на різний зміст категорій «ефективність» та «продуктивність». З цього приводу у роботі Бродська Д. В., Калмикова І. Ю. [10] зазначають: «Досить часто сьогодні ототожнюють категорії ефективності та продуктивності при цьому під ефективністю розуміється забезпечення

необхідних умов функціонування підприємства, як співвідношення результату та витрат, продуктивність також відображає співвідношення результату та витрат ресурсу. Проте суть продуктивності – це оцінка ресурсу, як носія приросту результату». Підсумовуючи проведений аналіз категорій, наголосимо думку українських науковців, які радять використовувати термін «efficiency» у значенні раціональності або ефективності, а термін «effectiveness» перекладати як результативність або продуктивність.

Вищезазначене підтверджує гіпотезу про те, що сьогодні відсутнє чітке розуміння категорії «ефективність», а це, на нашу думку, пов'язано з парадигмальними та концептуальними зрушеннями в політичній економіці, які є результатом становлення нових соціально-економічних і господарських систем з новими підходами до визначення базових категорій економіки.

Виходячи з тези, що «ефективність» є наріжним каменем сучасної економіки та визначення за Г. Емерсоном її як найбільш важливої характеристики діяльності підприємства, вигоди якої можна прослідкувати від класичної політичної економії, проведемо історичний аналіз становлення сучасного розуміння даної категорії в економічній теорії.

Так, термін ефективність зустрічається в роботах В. Петті – одного із засновників класичної політекономії, який розумів її як величину річного доходу держави, і Ф. Кене – засновника школи фізіократів [3, с. 119]. Обидва науковці вживали термін «ефективність» у значенні результативності управління і розглядали його на макрорівні стосовно дій суб'єкта управління – уряду держави. Пізніше А. Сміт, найвидатніший економіст класичної політичної економії, розмежував ефективність на дві категорії – валовий дохід, що є результатом застосування у виробництві двох основних факторів – праці та капіталу, і чистий дохід, який залишається у розпорядженні держави за вирахуванням загальної суми понесених витрат [4, с. 13 – 14]. З вищезазначеного зрозуміло, що економісти періоду становлення та розвитку економічної теорії прирівнювали досліджувану категорію до результату виробництва, який набував грошового вираження. Однак уже в роботах Д. Рікардо «економічний ефект» визначається як різниця між виробництвом всередині країни та імпортом, з точки зору, порівняльної переваги країни у виробництві окремих видів продукції і міжнародного поділу праці, а ефективність – як відношення отриманого результату до понесених витрат [5]. Представник неокласиків А. Маршалл розглядав «ефективність» через загальний потік доходів і витрат виробництва та досліджував фактори впливу на зазначену категорію [6]. Дж. Б. Кларк визначив її як досягнення максимуму задоволення потреб людей при мінімумі витрат ресурсів [7]. Г. Емерсон вважав «ефективність» основною метою управління й своїми працями «Ефективність як підстава для управління й оплати праці» та «Дванадцять принципів ефективності» зробив надзвичайно важливий внесок у розвиток поняття «ефективність» встановивши зв'язок з функціональністю підприємства. К. Маркс розглядав ефективність з точки зору результативності використання ресурсів виробництва; результативність капіталу визначав, як відношення торгового прибутку до авансованого капіталу. Щодо ефективності «землеробного» капіталу, то, за К. Марксом, вона є відношенням доходу підприємця-орендатора до витрат виробництва [7].

Отже на початку ХХ ст. ставало зрозуміло, що будь-який кінцевий результат в економічній системі можна отримати різними шляхами й технологіями, на різному устаткуванні, по різних організаційних маршрутах і схемах. Виникло питання про те «що є кращим способом виробництва?» і саме з метою вирішення зазначеного питання В. Парето вперше використав поняття «ефективність» як економічну категорію, де врахував: інтереси всіх учасників єдиного виробничого процесу та зазначив, що отримання максимального ефекту не має супроводжуватися нанесенням шкоди іншому учаснику цього процесу. Саме друга обставина і розкриває сутність поняття «ефективність», в якій В. Парето визначив її як «критерій для оцінки господарської ситуації, що характеризує стан економічної системи, при якому неможливо провести зміни з метою більш повного задоволення бажань однієї людини, не завдаючи при цьому шкоди задоволенню бажань іншої людини». На противагу теорії В. Паретто його учень Дж. Нейман зазначив: «Провідний принцип не може формулюватися у вигляді вимоги одночасної максимізації двох або більше функцій, якщо його розуміти буквально, він є внутрішньо суперечливим – жодна функція, взагалі кажучи, не матиме максимуму там, де його має інша». У відмінності підходів В. Парето і Дж. Неймана полягає суть проблемності поняття «ефективність» дискусії з приводу якої продовжуються все понад сторіччя [11].

Домінуючим методом оцінки ефективності діяльності підприємств в цій дискусії стала виробнича функція Кобба – Дугласа, яка пов'язала обсяг виробництва, що розглядається, як ефект діяльності підприємства, з ресурсами і факторами виробництва.

Виробнича функція Кобби – Дугласа отримала розвиток в роботах Нобелівського лауреату Я. Тінбергена [11], який представив ефективність виробництва, як нелінійну виробничу функцію, що визначається, насамперед, технічним прогресом. Пізніше К. Ерроу [12] посилив модель Я. Тінбергена фактором еластичності заміщення. Дослідник К. Оппенлендер [13] запропонував динамічну інтерпретацію виробничої функції, де відобразив фактори технічного прогресу, праці та капіталу в динамічному розвитку, а не в статичній, як у моделі Коба – Дугласа, визначивши технічний прогрес, провідним фактором виробничої функції та ефективності, як експоненціальну функцію.

У дискусіях з питання про сутнісний зміст поняття «ефективність» в умовах планової директивної економіки брали участь практично всі провідні економісти СРСР (М. Тутан-Барановський, А. Чайнов, С. Струмлінін, Т. Хачатуров, М. Єфімова, Н. Д. Кондратьєв, Є. Є. Слуцький, А. А. Вознесенський, А. В. Канторович, А. А. Анчішкін, В. С. Немцінов, В. В. Новожилов та ін.), яка розумілась, як народногосподарська, що одержана в інтересах усього суспільства і держави.

Т. Хачатуров досліджуючи економічну ефективність капітальних вкладень, визначив її як показник, що характеризує планомірні зв'язки і кількісні відношення між витратами суспільства на розширене і просте відтворення основних фондів, й отриманими результатами, що отримуються від цього процесу [7]. Дослідник запропонував підхід, який сьогодні відомий як дисконтування грошового потоку або приведення майбутніх доходів до теперішнього моменту. М. Єфімова розглядала ефективність промислового виробництва як раціональність використання матеріальних, трудових, фінансових ресурсів при створенні

необхідної суспільству промислової продукції визначеного обсягу, складу та якості [7]. С. Г. Струмлінін, головний теоретик планової економіки, зазначив: «... Коли йдеться про оптимальне рішення завжди потрібно собі уявляти, з чієї саме точки зору, «господаря» чи іншого суб'єкта, рішення є ефективним і оптимальним, тобто найкращим в даних обставинах місця і часу» [14].

Роботи В. В. Новожилова по ефективності капіталовкладень стали «класикою» планової економіки. У всіх моделях В. В. Новожилова ефективність виступала як народногосподарська ефективність, тобто економіко-управлінське рішення варто примати з точки зору інтересів держави, а проблеми власності, інституційних форм господарювання і транзакційні витрати в ній не розглядалися. «...В роботі «Способы нахождения максимума эффекта капиталовложений в социалистическом хозяйстве» В. В. Новожилов доказывает, что задача нахождения максимума эффекта от капитальных вложений может быть решена только на основе ранее решенной задачи нахождения максимума общего эффекта от всех дефицитных средств производства. Для этого нужно по каждому средству найти величину максимальной экономии труда, которой лишается народное хозяйство вследствие использования единицы средств производства (или вложений) по какому-либо назначению, т. е. нужно знать норму эффективности данного средства...» [15].

З переходом до ринкової економіки поняття «ефективність» зрушилось у бік ще більшої диференціації. Народногосподарська ефективність використовується в проектах, що реалізуються з ініціативи держави або великомасштабних проектах, здатних вплинути на зміни в економічній системі на рівні економіки в цілому. Комерційна ефективність розглядається для кожного конкретного учасника проекту.

Останні 20 – 30 років думка більшості дослідників підтримує твердженням, що рушійною силою розвитку підприємств є: технології, науково-технічний прогрес; інститути; знання; зростання людських потреб (матеріальних і нематеріальних); глобальна тенденція до різноманітності та ускладнення форм.

Інституціональна теорія, глобалізаційні процеси світового розвитку вносять свої корективи у визначення ефективності розвитку сучасних великих підприємств та корпорацій. Так, найважливішою проблемою сучасного економічного розвитку є взаємодія суперечливих інтересів глобальних корпорацій та національних господарюючих суб'єктів.

Сьогодні інститутам відводиться визначальна роль у корпоративному розвитку, які Нобелівський лауреат Д. Норт, один з лідерів інституціональної школи в економіці, визначив, як «правила гри» в суспільстві, обмежувальні рамки, що організують взаємовідношення між людьми» [16].

Стосовно ролі корпоративного сектора в регульованні процесів трансформації всієї економіки і забезпечення економічного зростання зазначимо думку Л. Федулової: «... Великі корпорації створюють реальні передумови для динамічного промислового і технологічного розвитку, а тенденції їх формування та функціонування визначають закономірності розвитку світового господарства і мають універсальний характер ... і є складовою національної інноваційної системи, основна роль якої є створення технологій на основі власних досліджень та розробок та в ринковому освоєнні інновацій. Для забезпечення подальшого розвитку економіки України нагальною є проблема пошуку та залучення фак-

торів прискорення економічного зростання, а це можливо на основі розробки та впровадження дієвих організаційно-економічних механізмів управління інноваційною діяльністю» [17, с. 174 – 175].

Проблему ефективного розвитку корпоративних структур вперше розглянуто в роботі Р. Коуза «Природа фірми», де дослідник звернув увагу на виникнення особливого типу витрат – транзакційних витрати, що відображають ефективність дії ринкового механізму всередині корпорацій і на зовнішньому ринку [18]. Транзакційні витрати (витрати пошуку інформації про постачальників, покупців, ціни; витрати, пов'язані з веденням переговорів і укладенням контрактів; наглядові витрати; витрати по юридичному захисту прав власності учасників; витрати входу на ринок і виходу з ринку; внутрішньокорпоративні ринкові витрати, тощо) виникають як плата за взаємодію ринкових активів. Таким чином, проблема обліку транзакційних витрат непомічена в показниках ефективності корпорацій до 70-х років ХХ ст. опинилась сьогодні в центрі дискусій з питань корпоративного розвитку та їх врахування в показниках ефективності підприємств.

Варто звернути увагу на поняття «ефективність», з точки зору, концепції ключових компетенцій Г. Хемелі і К. Прахалада – корпорації можуть стійко і ефективно розвиватися тільки на основі законів розвитку організації, самоорганізації, зниження рівня хаосу і підвищення впорядкованості [19]. За Г. Хемелю і К. Прахалада, ефективність управління корпорацією – це ефективність управління процесами.

Підтримуючи твердження, що науково-технічний прогрес (НТП) є рушійною силою розвитку й підвищення ефективності сучасних підприємств підкреслимо думку В. Ф. Байнева, який наголошує, що економія живої праці є магістральним напрямком науково-технічного прогресу. «...економія живої праці – це магістральне направлення НТП. І дійсно, якщо: а) основною метою використовуваних в виробничій діяльності досягнень науки і техніки є підвищення продуктивності суспільного праці; б) продуктивність суспільного праці враховує витрати сукупного, то є одночасно живої і минулої праці; в) безперервне ускладнення і, відповідно, удорожання засобів виробництва, обумовлює швидкий ріст витрат особливо минулої, овецьованої, втіленої в досягненнях НТП праці, то при трьох даних умовах єдиним можливим способом досягнення основної мети (а) – це переважаюча економія, витіснення, заміщення живої праці за рахунок використання техніки...» [20].

Б. Санто про роль НТП на ефективність розвитку зазначає: «... Якісно нова технічна зміна створює зверхнормативний економічний результат, той доданий ефект, який можна назвати інноваційним доданим ефектом ...» [21].

Підтримує вищезазначені тенденції Х. Н. Гізатулін, який у своїх дослідженнях щодо сутності ефективності звертає увагу на оцінку фактора науково-технічного прогресу, як найважливішого чинника інтенсифікації та підвищення ефективності виробництва [22] й використовує поняття «загальноекономічної ефективності» – сукупність організаційно-економічних відносин у зв'язку з результативністю процесу виробництва споживчих вартостей, раціонального використання виробничих ресурсів; підкреслюючи думку, що загальноекономічна ефективність вимагає використання «системи кількісних і якісних показників».

Сучасні погляди на категорію «ефективність», на нашу думку, характеризуються багатоваріантністю та неоднорідністю визначень. Так, зокрема, І. А. Бланк термін «ефективність» визначає як «відношення показників результату (ефекту) і витрат (чи суми ресурсів), що використовуються для його досягнення» [23, с. 380 – 381]. О. Г. Загородній: «ефективність» – «здатність забезпечувати результативність (ефект) процесу, проекту і т. ін., яку вимірюють як відношення ефекту (результату) до витрат, що забезпечили цей результат» [24]. Дж. Гібсон, Д. Іванцевич визначають ефективність у контексті організаційної поведінки як оптимальне співвідношення виробництва, якості, результативності, гнучкості, задоволеності, конкурентоспроможності та розвитку, а як критерій – відношення результатів діяльності до ресурсів. М. Мескон: ефективність виробництва – це ринкова вартість виробленої продукції, що ділиться на сумарні витрати ресурсів організації. П. Хейне визначає її як оціночну категорію, синонім економічності – відношення оцінки результату до оцінки витрат, вважаючи, що обидві ці категорії відображають результативність, де основою ефективності є порівняльна перевага одного виробника перед іншим [7].

Точка зору на «ефективність» П. Друкер відрізняється від класичного розуміння: «... Ефективність і продуктивність корпорацій не повинні бути виражені у фінансових показниках, інакше вони не матимуть сенсу для працівників розумової праці. А ефективність у «нефінансовому» сенсі – це споживча цінність... У майбутньому стратегія буде базуватися на нових визначеннях ефективності та продуктивності» [25]. Стосовно ролі людини у підвищенні економічного та соціального розвитку та забезпеченні ефективного управління П. Друкер зазначає «... на початку 50-х років ХХ ст. сутність терміна «керівник» змінилась – «людина, відповідальна за ефективність і результати роботи колективу». Та зазначене твердження звучить по-іншому: керівник це – «людина, відповідальна за застосування та ефективність знань». Зазначене твердження виокремлює новий підхід в економіці, де знання є найголовнішим ресурсом у забезпеченні ефективного управління.

З метою уточнення й поглиблення знання, щодо досліджуваної категорії необхідно дослідити її з точки зору комплексного підходу, що враховує види, а їх взаємозв'язок визначає сутність. Так, С. Покропивний запропонував систематизувати за окремими ознаками відповідні види ефективності, кожний із яких має певне практичне значення: економічна, соціальна, локальна (комерційна), народногосподарська, абсолютна, порівняльна, первинна, мультиплікаційна, синергічна, робочого місця, виробничого підрозділу (дільниці, цеху, виробництва), підприємства в цілому, екстенсивного розвитку, інтенсивного розвитку, науки, техніки і технології, організаційно-управлінських інновацій, інвестиційних проектів і програм, поточних витрат, одноразових (капітальних) витрат, повна (інтегральна), часткова (окрема), чинникова (багаточинникова), зовнішньоекономічної діяльності фірми, діяльності спільних підприємств і транснаціональних корпорацій [26].

Сьогодні найпоширенішею класифікацією є поділ ефективності на економічну, соціальну, соціально-економічну та екологічну.

Економічна ефективність відображається через різні вартісні показники, які характеризують проміжні та кінцеві результати діяльності. Виробнича економічна ефектив-

ність виступає як відношення отриманого ефекту до матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, які приймають участь у виробничому процесі. Істотних змін це поняття зазнало, коли відбулося його поширення на соціальну сферу, а не тільки на сферу економіки, а проявилось у впровадженні нових понять ефективності.

Розвиток капіталістичного виробництва призвів до необхідності розглядати категорію «ефективність» із соціального погляду, а пізніше, коли витратами змушені були вважати і забруднення водних і повітряних басейнів Землі, і споживання природних ресурсів, і знос організму людини в умовах інтенсифікації виробництва, і багато інших факторів, які раніше не бралися до уваги, то соціально-економічну ефективність стали кваліфікувати як основну категорію суспільного виробництва.

Соціально-економічна ефективність розкриває рівень задоволення потреб суспільства матеріальними та культурними благами, ступінь духовного розвитку людини. Соціальна ефективність проявляється як результат впливу заходів економічного характеру на формування способу життя людини.

Екологічна економічна ефективність визначає максимально можливе задоволення суспільних потреб при оптимальних витратах виробництва, отримання екологічно чистої продукції при збереженні виробництва навколишнього середовища. Еколого-економічна ефективність, окрім досягнення економічних цілей, передбачає забезпечення суспільних потреб населення, отримання екологічно-чистої продукції та забезпечення збереження довкілля. Особливої уваги заслуговує соціально-економічна ефективність, яка передбачає досягнення економічних цілей, які в більшості відповідають інтересам власників підприємства, і соціальних, що відбивають потреби як окремої людини – працівника, так і всього суспільства в цілому.

Досягнення саме цієї ефективності з урахуванням екологічних цілей повинно бути нагальним завданням кожного підприємства.

Вищеперелічені види економічної ефективності розрізняються на абсолютну та відносну економічну ефективність. Абсолютна економічна ефективність – це співвідношення результатів економічної діяльності і витрат для досягнення результату.

Відносна (порівняльна) економічна ефективність – співвідношення рівня витрат до вже досягнутих результатів при розгляді двох або більш альтернативних варіантів, що вирішують одну і ту ж проблему.

Наголосимо, що поняття «ефективність» пов'язана з тим, як розглядається економічна система, для якої використовується ця категорія, за критерієм «статичність – динамічність». Й. Шумпетер у роботі «Теорія економічного розвитку» виділяв динамічну та статичну ефективність, його концепція статичної ефективності співзвучна так званій адміністративній економіці, йдеться про мистецтво пристосовування до економічної ситуації, що складалася, і вміння управляти тими підрозділами певної організації, які не мають перспектив розвитку. Динамічну ефективність Й. Шумпетер розумів як будь-яку тенденцію до розвитку. Здавалося, що ефективне адміністрування компаній може призвести до успіху, однак воно вже не відповідало вимогам дійсності [27].

Так, сьогодні в економічній науці ефективність статична – здатність економічної системи надати споживачеві

найвищий рівень задоволення його попиту за рахунок наявного обсягу коштів, ресурсів, технологій, а ефективність динамічна – здатність економіки збільшити задоволення споживачів попиту за рахунок впровадження технологічних інновацій і технологічних змін у господарські системи.

Складність з кількісною оцінкою ефективності з урахуванням гетерогенності економічної системи призвела до того, що вже в 30-ті роки ХХ ст. стали розрізняти «ефективності»: народногосподарську; економічну; соціальну; бюджетну; організаційно-управлінську; регіональну; галузеву; екологічну; ефективність капітальних вкладень (інвестиційна ефективність) як прирощення віддачі від інвестицій в основний капітал у порівнянні з деяким базовим рівнем, вже досягнутим або можливим альтернативним; технологічну ефективність.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи проведений гносеологічний та онтологічний аналіз сутності категорії «ефективність розвитку», свідчить про відсутність єдиного трактування зазначеної категорії. Ще раз підкреслимо думку про багатоаспектність зазначеної категорії й наголосимо, що сьогодення економічної науки визначає її як співвідношення результату діяльності до потреб, цілей і витрат господарюючого суб'єкта.

Поняття «ефективність» – ключове слово в економічній теорії та практиці, перебуваючи понад сто років у центрі гострої дискусії і на початку ХХІ ст. залишається категорією проблемною, що відображає справедливість розподілу вироблених благ, диференціацію і суперечливість інтересів учасників єдиного економічного процесу й вимагає додаткових досліджень як у частині сутнісного змісту, так і кількісної-якісної оцінки.

Проведене дослідження щодо сутності категорії «ефективність розвитку» підкреслює думку, що за сучасних умов господарювання вона може досягатися *максимізацією синергетичних тенденцій, самоорганізації, зниження рівня хаосу і підвищення впорядкованості*. Виходячи з твердження щодо багатогранності, складності й комплексності категорії «ефективність», важливою тезою нашого дослідження є необхідність визначення критеріїв *якісної оцінки зазначеної категорії*.

Здатність сучасного підприємства до розвитку – це здатність до нововведень, здатність виконувати науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), купувати патенти, вести дослідження і розробки тощо, тобто *здійснювати інноваційну політику, з одного боку, це додаткові витрати, а з іншого потенційні можливості щодо підвищення ефективності в майбутньому, тобто майбутній результат*.

Варто підкреслити, що поняття «економічна ефективність» без урахування соціальної, державної, екологічної, бюджетної не є об'єктивним показником якості господарських рішень і соціально-економічного розвитку в цілому – *комплексність*.

В умовах різноманітності форм господарської власності, інституціональних форм і відносин поняття ефективності стало ще більш складним для кількісної оцінки, оскільки будь-яка оцінка відображає тільки чийсь *конкретний «інтерес» або «мету»*. В учасників одних і тих самих проєктів можуть бути абсолютно різні інтереси, якщо будь-які зміни розглядати як інвестиційний проєкт, то ефективність слід розглядати як конкретну оцінку ступеня реалізації інтересів кожного конкретного учасника

проєкту, «для кого?»: власника, інвестора, виконавця проєкту, для постачальника проєкту, для держави, для жителя регіону, в якому реалізується проєкт тощо. Необхідність уточнення поняття «економічна ефективність» у сучасних умовах щодо конкретного учасника проєкту зумовила велику кількість пропозицій за узагальнено інтегральними і синергетичними показниками оцінки ефективності.

Таким чином, розуміння основ проблеми сприяє її успішному вирішенню, результати проведеного дослідження є необхідним підґрунтям для подальшого дослідження й визначення методологічних засад оцінки ефективності розвитку підприємства, що працює в сучасних умовах господарювання. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарпута. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с. – (Словники України).
2. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларина, О. А. Устенко, С. І. Юрій / За ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – Т. 1 – 616 с., ; Т. 2. – 568 с.
3. Куценко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України: монографія / А. В. Куценко. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 205 с.
4. Дадашев Б. А. Теоретические и методические основы определения экономической эффективности сельского хозяйства / Б. А. Дадашев. – Сумы: Мрія-1 ЛТД; Українська академія банківського дела Национального банка Украины, 2003. – 32 с.
5. Рикардо Д. Начала политической экономики и податного обложения / Д. Рикардо. – М.: Госиздат, 1929. – 368 с.
6. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. – 594 с.
7. Головкин В. А. Теоретико-методические основы определения эффективности деятельности предприятия / В. А. Головкин // Научно-технический сборник № 98 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://eprints.kname.edu.ua/21426/1/88-94_%D0%93%D0%B E%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D0%BE_%D0%92%D0%90.pdf
8. Синк С. Д. Управление производительностью: планирование, измерение и оценка, контроль и повышение / С. Д. Синк. – М.: Прогресс, 1989. – 522 с.
9. Косянчук Т. Ф. Результативность деятельности предприятия та її діагностика / Т. Ф. Косянчук, Ю. Г. Галкіна // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 3, Т. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vchnu_ekon/2009_3_1/pdf/121-124.pdf
10. Бродська Д. В. Теоретико-методические основы определения продуктивности предприятия / Д. В. Бродська, І. Ю. Калмикова // Вісник Дніпропетровського університету. – 2010. – Вип. 4 (2). – С. 90 – 95.
11. Базилевич В. Д. Історія економічних учень / В. Д. Базилевич, Н. І. Гражевська, Т. В. Гайдай, П. М. Леоненко, А. П. Нестеренко / За ред. В. Д. Базилевич. – К.: Знання, 2004. – 1300 с.
12. Дункан Д. У. Основнополагающие идеи в менеджменте. Уроки основоположников менеджмента и управленческой практики / Д. У. Дункан / Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – 272 с.
13. Оппенлендер К. Технический прогресс [Текст]: воздействие, оценки, результаты / К. Оппенлендер / Пер. с нем. В. С. Циренщиков; ред. Я. А. Рекитар. – М.: Экономика, 1981. – 175 с.
14. Струмилин С. К проблеме оптимальных пропорций / С. Струмилин // Плановое хозяйство. – 1962. – № 6.
15. Гребенников П. И. Виктор Валентинович Новожилов в экономической науке XX века [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hse.ru/pubs/lib/data/access/ticket/1383060127d86ae2c513298b1e262bd6595c762d29/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2.pdf>
16. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А. Н. Нестеренко;

предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.

17. Федулова Л. Технологічна модернізація промисловості України / За ред. д-ра екон. наук Л. І. Федулової ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2008. – 472 с.

18. Коуз Р. Природа фирмы / Р. Коуз / Пер. с англ. Б. Пинскера // В сб. : Теория фирмы / Сост. В. М. Гальперин. – С-Пб. : Экономическая школа, 1995. – С. 11 – 32.

19. Хэмэл Г. Революция в бизнесе / Г. Хэмэл. – М. : Мир, 2001.

20. Байнев В. Ф. Научно-технический прогресс и устойчивое развитие: теория и практика полезности (потребительско-стоимостной) оценки эффективности новой техники : монография ; под общ. ред. В. Ф. Байнева; Белорусский государственный университет. – Минск : Право и экономика, 2008. – 189 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.bsu.by/Cache/pdf/381243.pdf>

21. Санто Б. Инновации как средство экономического развития / Б. Санто. – М. : Прогресс, 1991. – 255 с.

22. Гизатуллин Х. Н. К проблеме создания системы управления предприятием в условиях переходной экономики / Х. Н. Гизатуллин // Человек, общество, окружающая среда : Сборник статей. – Екатеринбург, 2001.

23. Бланк И. А. Словарь-справочник финансового менеджера / И. А. Бланк. – К. : НИКА-ЦЕНТР; ЄЛЬГА; СПб: АЛТЕЙ, 1998. – 480 с.

24. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – К. : Т-во «Знання», КОО ; Львів : Вид-во Львів. Банк. Інституту НБУ, 2002. – 567 с.

25. Друкер П. Д. Задачи менеджмента в XXI веке : учеб. пособ. / П. Д. Друкер / Пер. с англ. : М. : Вильямс, 2001. – 276 с.

26. Економіка підприємства : підручник / За ред. С. Ф. Покропивного. – 2-ге вид., доп. та перероб. – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с.

27. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития: Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита процента и цикла конъюнктуры / Й. А. Шумпетер. – М. : Прогресс. – 1982. – 456 с.

REFERENCES

Brodskaya, D. V., and Kalmykova, I. Yu. "Teoretyko-metodychni zasady vyznachennia produktyvnosti pidpriemstva" [Theoretical and methodological basis for determining the performance of the company]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*, no. 4 (2) (2010): 90-95.

Bazylevych, V. D., Hrazhevska, N. I., and Haidai, T. V. *Istoriia ekonomichnykh uchen* [History of economic doctrines]. Kyiv: Znannia, 2004.

Baynev, V. F. "Nauchno-tekhnicheskii progress i ustoychivoe razvitie: teoriia i praktika poleznostnoy (potrebitelno-stoimostnoy) otsenki effektivnosti novoy tekhniki" [Scientific and technological progress and sustainable development: theory and practice poleznostnoy (a use – value) evaluation of the effectiveness of new technology]. <http://www.bsu.by/Cache/pdf/381243.pdf>

Dadashev, B. A. *Teoreticheskie i metodicheskie osnovy opredeleniia ekonomicheskoy effektivnosti selskogo khoziaystva* [Theoretical and methodological foundations of economic efficiency of agriculture]. Sumy: Mriia-1 LTD; Ukrainaskaia akademiia bankovskogo dela Natsionalnogo banka Ukrainy, 2003.

Duncan, D. U. *Osnovopolagaiushchie idei v menedzhmente. Uroki osnovopolozhnikov menedzhmenta i upravlencheskoy praktiki* [The fundamental ideas in management. Lessons of the founders of the management and administrative practices]. Moscow: Delo, 1996.

Druker, P. D. *Zadachi menedzhmenta v XXI veke* [Task management in the XXI century]. Moscow: Viliams, 2001.

Ekonomika pidpriemstva [Business Economics]. Kyiv: KNEU, 2001.

Fedulova, L. *Tekhnolohichna modernizatsiia promyslovosti Ukrainy* [Technological modernization of industry in Ukraine]. Kyiv, 2008.

Grebennikov, P. I. "Viktor Valentinovich Novozhilov v ekonomicheskoy nauke KhKh veka" [Victor V. Novozhilov in economic science of the twentieth century]. <http://www.hse.ru/pubs/lib/data/access/ticket/1383060127d86ae2c513298b1e262bd6595c762d29/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2.pdf>

Gizatullin, Kh. N. "K probleme sozdaniia sistemy upravleniia predpriatiem v usloviakh perekhodnoy ekonomiki" [The problem of making enterprise management system in transition economies]. In *Chelovek, obshchestvo, okruzhaiushchaia sreda*. Ekaterinburg, 2001.

Holovko, V. A. "Teoretyko-metodychni zasady vyznachennia suttosti katehorii «efektyvnist diialnosti pidpriemstva»" [Theoretical and methodological basis for determining the nature of the category of "efficiency of the enterprise"]. http://eprints.kname.edu.ua/21426/1/88-94_%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D0%BE_%D0%92%D0%90.pdf

Kosianchuk, T. F., and Halkina, Yu. H. "Rezultatyvnist diialnosti pidpriemstva ta ii diahnozyka" [The effectiveness of the company and its diagnosis]. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vchnu_ekon/2009_3_1/pdf/121-124.pdf

Kouz, R. "Priroda firmy" [Nature of the Firm]. In *Teoriia firmy*, 11-32. St. Petersburg: Ekonomicheskaiia shkola, 1995.

Khemel, G. *Revoliutsiia v biznese* [Revolution in business]. Moscow: Mir, 2001.

Kutsenko, A. V. *Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia efektyvnistiu diialnosti pidpriemstv spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy* [Organizational-economic mechanism of enterprise performance management Consumer Cooperatives in Ukraine]. Poltava: RVV PUSKU, 2008.

Morozov, S. M., and Shkaraputa, L. M. *Slovnnyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. Kyiv: Naukova dumka, 2000.

Marshall, A. *Printsipy ekonomicheskoy nauki* [Principles of economics]. Moscow: Progress, 1993.

Mochernyi, S. V., Laryna, Ya. S., and Ustenko, O. A. *Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnnyk* [Economic Encyclopedic Dictionary]. Lviv: Svit, 2005.

Nort, D. *Instituty, institutsionalnye izmeneniia i funktsionirovanie ekonomiki* [Institutions, Institutional Change and Economic Performance]. Moscow: Fond ekonomicheskoy knigi "Nachala", 1997.

Oppenlander, K. *Tekhnicheskii progress: vozdeystvie, otsenki, rezultaty* [Technical progress : impact assessment results]. Moscow: Ekonomika, 1981.

Rikardo, D. *Nachala politicheskoy ekonomiki i podatnogo oblozheniia* [Principles of Political Economy and the taxable taxation]. Moscow: Gosizdat, 1929.

Strumilin, S. "K probleme optimalnykh proporsiy" [On the problem of optimal proportions]. *Planovoe khoziaystvo*, no. 6 (1962).

Sink, S. D. *Upravlenie proizvoditelnostiu: planirovanie, izmerenie i otsenka, kontrol i povyszenie* [Performance management : planning, measurement and evaluation, control and improvement]. Moscow: Progress, 1989.

Santo, B. *Innovatsii kak sredstvo ekonomicheskogo razvitiia* [Innovation as a means of economic development]. Moscow: Progress, 1991.

Shumpeter, Y. A. *Teoriia ekonomicheskogo razvitiia: Issledovanie predprinimatelskoy pribyli, kapitala, kredita protsenta i tsikla koniunktury* [Theory of Economic Development : A Study of business profits, capital, credit, interest and cycle conditions]. Moscow: Progress, 1982.

Zahorodnii, A. H., Vozniuk, H. L., and Smovzhenko, T. S. *Finansovy slovnnyk* [Financial Dictionary]. K.; Lviv: Znannia; KOO; LIBS UBS NBU, 2002.